

MONIKA SIKORA

2. PUŁK ARTYLERII LEKKIEJ LEGIONÓW W KAMPANII WRZEŚNIOWEJ 1939 ROKU

2. PUŁK ARTYLERII LEKKIEJ LEGIONÓW W KAMPANII WRZEŚNIOWEJ 1939 ROKU

MONIKA SIKORA

2. PUŁK ARTYLERII LEKKIEJ LEGIONÓW W KAMPANII WRZEŚNIOWEJ 1939 ROKU

Warszawa 2015

Publikacja dofinansowana przez Urząd do Spraw Kombatantów
i Osób Represjonowanych

Recenzenci: prof. dr hab. płk Józef Smoliński
prof. dr hab. płk Henryk Stańczyk

Opracowanie redakcyjne i korekta: Halina Maczunder

Projekt okładki: Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Monika Sikora and Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2015

ISBN 978-83-8017-040-7

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

***Pamięci żołnierzy 2. pal Leg. – uczestników walk
o niepodległość Ojczyzny we wrześniu 1939 r.***

Autorka

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
 ROZDZIAŁ 1	
GENEZA I ROZWÓJ 2. PUŁKU ARTYLERII POŁOWEJ (OD 1931 ROKU: LEKKIEJ) LEGIONÓW W LATACH 1918–1939	15
1.1. Powstanie i udział żołnierzy 2. pap Leg. w walkach w latach 1918–1920 ...	15
1.2. Struktura organizacyjna pułku	26
1.3. Szkolenie i wychowanie żołnierzy w okresie międzywojennym	37
1.4. Zadania mobilizacyjne 2. pal Leg.	65
 ROZDZIAŁ 2	
ZMAGANIA BOJOWE 2. PAL LEG. OD 1 DO 13 WRZEŚNIA 1939 ROKU ...	79
2.1. Sytuacja wojenna armii polskich w pierwszej połowie września	79
2.2. Udział 2. pal Leg. w bitwie granicznej oraz innych starciach od 1 do 5 września	89
2.3. Walki odwrotowe dywizjonów na szlaku bojowym od Gór Borowskich do Zakroczymia	107
2.4. Mobilizacja II rzutu i jego udział w działaniach wojennych	132
 ROZDZIAŁ 3	
WYSIŁEK ZBROJNY 2. PAL LEG. OD 14 DO 29 WRZEŚNIA 1939 ROKU ...	159
3.1. Działania Wojska Polskiego po 13 września	159
3.2. Uczestnictwo dywizjonów i baterii 2. pal Leg. w obronie Modlina i Warszawy	170
3.3. Walki żołnierzy pułku w ramach zapasowego 55. pal	194
3.4. Losy żołnierzy 2. pal Leg. po kampanii wrześniowej	212

ZAKOŃCZENIE	220
BIBLIOGRAFIA	226
ANEKSY	235
WYKAZ SKRÓTÓW	248
SPIS FOTOGRAFII	252
WYKAZ SCHEMATÓW I TABEL	254
WYKAZ SZKICÓW	255

WSTĘP

Okres II wojny światowej wciąż cieszy się dużym i niesłabnącym zainteresowaniem badawczym historyków. Dotychczas powstało wiele opracowań dotyczących działań bojowych jednostek Wojska Polskiego w kampanii polskiej 1939 r. Istnieją jednak związki operacyjne, taktyczne oraz oddziały, których dzieje wojenne z września 1939 r. nie zostały dotąd wnikliwie poznane i opisane. Można do nich zaliczyć 2. pułk artylerii lekkiej Legionów, którego udział w kampanii wrześniowej nadal jest stosunkowo mało znany. W związku z tym autorka zdecydowała się podjąć badania w tym zakresie, aby wypełnić istniejącą lukę w polskiej historiografii.

Celem niniejszej pracy jest jak najpełniejsze ukazanie i jak najbardziej dokładne opisanie uczestnictwa w działaniach bojowych we wrześniu 1939 r. 2. pal Leg. oraz jego II rzutu, tzn. baterii przewidzianych dla II i III dywizjonu 55. pal rez. Należy podkreślić, że pododdziały II rzutu ostatecznie nie zostały w pełni oraz jako całość sformowane. Poszczególne baterie wzięły samodzielnie udział w walkach w ramach różnych formacji (grup i brygad).

Autorka podejmuje również próbę oceny czynów i dokonań wojennych żołnierzy baterii obu pułków. Zwraca przy tym uwagę, jakie znacznie miały one dla powodzenia całości akcji zbrojnych, prowadzonych przez oddziały i formacje w ramach których walczyli. W związku z przyjętym założeniem problemowym, nie porusza zagadnień dotyczących losów artylerzystów 2. pal Leg., którzy w kampanii wrześniowej walczyli w składzie innych oddziałów oraz w I/55. pal, mobilizowanym w Krakowie przez 6. pal z 6. DP.

Świadomie omawia udział 2. pułku artylerii polowej Legionów w walkach o granice Rzeczypospolitej w latach 1918–1920. Dokonuje charakterystyki szkolenia i wychowania artylerzystów w pułku, który w okresie pokojowym stacjonował na terenie garnizonu kieleckiego. Przedstawia przebieg mobilizacji 2. pal Leg. w 1939 r. Bez poznania tych, jakże ważnych, zagadnień nie byłoby możliwe zrozumienie wielu działań żołnierzy pułku w kampanii 1939 r.

Wydarzenia i wysiłki szkoleniowe z okresu 1918–1939 zadecydowały o ich przygotowaniu do zmagania wojennych.

Należy podkreślić, że we wrześniu 1939 r. żołnierze z baterii 2. pal Leg. oraz 55. pal podjęli walkę z oddziałami niemieckimi, które dysponowały znaczną przewagą. Jednak poza wyraźną dominacją sił wroga, na zachowanie i działania żołnierzy 2. pal Leg. w kampanii 1939 r. miało wpływ także wiele innych rozmaitych czynników. Należy wśród nich wymienić m.in.: charakter, szkolenie, wychowanie, doświadczenie i przygotowanie bojowe, a zwłaszcza możliwości posiadanego sprzętu i ilość posiadanej amunicji. Artylerzyści w większości prowadzili zmagania z dużym poświęceniem, do końca pełni wiary w zwycięstwo, walcząc przeważnie aż do chwili zupełnego wyczerpania amunicji lub śmierci.

Jak dotąd problematyka dotycząca udziału żołnierzy 2. pal Leg. w kampanii wrześniowej 1939 r. była rzadko poruszana. Dotychczas nie powstała całościowa monografia naukowa na ten temat. Piszac tę pracę, autorka w dużej mierze czerpała informacje ze sprawozdań i relacji oficerów 2. pal Leg. z przebiegu kampanii 1939 r., zgromadzonych w Instytucie Polskim i Muzeum im. Generała Sikorskiego w Londynie,. Korzystała również z dokumentów znajdujących się w Centralnym Archiwum Wojskowym, Wojskowym Biurze Badań Historycznych w Warszawie i Archiwum Państwowym w Kielcach.

Z opracowań najbardziej przydatne okazały się zwłaszcza dotyczące dziejów wojennych 2. pal Leg. i 55. pal autorstwa: Włodzimierza Matwina¹ i Piotra Zarzyckiego². Dużo cennych informacji dostarczyły również wspomnienia, relacje i oświadczenia dowódców i żołnierzy³ oraz *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, opracowana przez Karola Lucjana Galstera⁴. Ponadto wiele wiadomości dostarczyły w szczególności prace: Bolesława Barszczewskiego⁵,

¹ W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999.

² P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999; Tenże, *Południowe Zgrupowanie Armii „Prusy” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2001.

³ L. Czyżewski, *Od Gór Borowskich do Zakrocymia*, Warszawa 1982; Tenże, *Wspomnienia dowódcy obrony Zakrocymia w 1939 r.*, Warszawa 1973; Oświadczenie b. st. ogn. 2. pal Leg. Kazimierza Opalińskiego z dnia 8 II 1972 r. (ze zbiorów Danuty Żbikowskiej, w posiadaniu autorki); J. Rómmel, *Za honor i ojczyznę. Wspomnienia dowódcy armii „Łódź i „Warszawa”*, Warszawa 1958; A. Sikorski, *Działania Grupy „Sandomierz” w czasie kampanii wrześniowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 2; W. Thommée, *Ze wspomnień dowódcy obrony Modlina 13–28.9.1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 3; A. Zbyszewski, *Odwroty*, Warszawa 1966.

⁴ *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, oprac. K. L. Galster, Londyn 1975.

⁵ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej 2-go pułku artylerii polowej Legionów*, Warszawa 1929.

Mieczysława Bielskiego⁶, Igora Błagowieszczańskiego⁷, Romana Łosia⁸, Tadeusza Banaszka⁹, Ludwika Głowackiego¹⁰, Andrzeja Konstankiewicza¹¹, Stefana Machulę¹², Stanisława Maksimca¹³, Piotra Sai¹⁴, Józefa Smolińskiego¹⁵, Pawła Wieczorkiewicza¹⁶ i Jana Wróblewskiego¹⁷, a także *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (PSZ), t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 2 i 3¹⁸. Natomiast w podrozdziałach opisujących syntetycznie działania wojenne polskich jednostek Wojska Polskiego, autorka korzystała z ogólnych opracowań o kampanii polskiej 1939 r. autorstwa m.in.: Czesława Grzelaka, Henryka Stańczyka, Mieczysława Cieplewicza, Tadeusza Jurgi, Czesława Łuczaka, Eugeniusza Kozłowskiego, Zbigniewa Mierzwińskiego, Janusza Odziemkowskiego, Tadeusza Paneckiego, Edwarda Pawłowskiego, Bolesława Polaka, Mariana Porwita, Zbigniewa Wawera czy Apoloniusza Zawilskiego.

⁶ M. Bielski, *Grupa Operacyjna „Piotrków” 1939*, Warszawa 1991.

⁷ I. Błagowieszczański, *Artyleria w II wojnie światowej. Studium historyczno-wojskowe*, Warszawa 1983.

⁸ R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991; Tenże, *Z dziejów i kart chwały artylerii polskiej*, Warszawa 2001.

⁹ T. Banaszek, *Działalność kulturalno-oświatowa w jednostkach Wojska Polskiego na terenie województwa kieleckiego w latach 1919–1939*, [w:] *Spółeczeństwo i kultura w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2009; Tenże, *Działalność 2. Dywizji Piechoty Legionów w województwie kieleckim w latach 1922–1939*, [w:] *„Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”*, 2009, T. 9; Tenże, *Obóz ćwiczeń Daleszyce*, Kielce 2011; Tenże, *Rola garnizonu w życiu społeczeństwa Kielc w latach 1918–1939*, Kielce 2009, mps pracy doktorskiej, UJK Kielce; Tenże, *Rola Wojska Polskiego w życiu społeczeństwa województwa kieleckiego w latach 1922–1939*, [w:] *Spółeczeństwo i gospodarka w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2008.

¹⁰ L. Głowacki, *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939*, Lublin 1986; Tenże, *Obrona Modlina 1–13.9.1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 3; Tenże, *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej 1939*, Warszawa 1985.

¹¹ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003.

¹² S. Machul, *Wspomnienia z okresu partyzantki i służby wojskowej w koszarach na kieleckim Stadionie*, Kielce 1998.

¹³ S. Maksimiec, *Armia „Lublin” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2006.

¹⁴ P. Saja, *Armia „Lublin” 1939*, Toruń 2007.

¹⁵ J. Smoliński, *Polskie władze państwowe i wojskowe na uchodźstwie*, Warszawa 1999; Tenże, *2 Dywizja Strzelców Pieszych (Francja – Szwajcaria)*, Warszawa 1992; Tenże, *2 Warszawski Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1995.

¹⁶ P. P. Wieczorkiewicz, *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001.

¹⁷ J. Wróblewski, *Armia „Łódź” 1939*, Warszawa 1975; Tenże, *Armia „Prusy” 1939*, Warszawa 1986.

¹⁸ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (PSZ), t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 2, *Przebieg działań od 1 do 8 września*, Londyn [1954]; PSZ, t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 3, *Przebieg działań od 9 do 14 września*, Londyn 1959.

W pracy zachowano oryginalną pisownię tytułów opracowań wydanych przed 1939 r., np. B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej 2-go pułku artylerji polowej Legjonów*, Warszawa 1929. Numery dywizji, pułków, baterii i kompanii zostały oznaczone cyframi arabskimi, np. 2. DP Leg., 2. DLek., 4. pp Leg., 400. pp, 5./2. pal Leg., 3./2. pp Leg., a brygad, korpusów niemieckich, dywizjonów i batalionów – cyframi rzymskimi, np. III BP, VII KA, III/2. pal Leg., II/4. pp Leg. Natomiast korpusy polskie i francuskie oznaczono cyfrą arabską: 2. KP i 45. KA.

Struktura pracy ma charakter problemowo-chronologiczny. W rozdziale pierwszym zostały przedstawione geneza i rozwój kieleckiego pułku artylerii w latach 1918–1939. Omówiono tutaj udział 2. pap Leg. w walkach w latach 1918–1920 i strukturę organizacyjną pułku. Ponadto dokonano charakterystyki specyfiki i znaczenia szkolenia oraz wychowania żołnierzy artylerii w okresie międzywojennym oraz zadań mobilizacyjnych 2. pal Leg. w 1939 r.

Rozdział drugi ukazuje zmagania bojowe 2. pal Leg. i jego II rzutu od 1 do 13 września 1939 r. Przedstawiono tutaj także ogólną sytuację wojenną armii polskich dla zarysowania tła ich działań zbrojnych. Żołnierze 2. pal Leg. ze składu 2. DP Leg., w ramach Armii „Łódź”, a od 8 września – Grupy Operacyjnej gen. bryg. Thommée, brali wówczas udział m.in. w bitwie granicznej na zachodniej granicy państwa, w walkach na głównej pozycji oporu nad Wartą i Widawką oraz w starciach podczas odwrotu od Gór Borowskich do Zakroczymia. Natomiast żołnierze z baterii 55. pal walczyli w tym czasie w rejonie Gór Świętokrzyskich i nad Wisłą w składzie: Grupy płk. dypl. Głabisza i Grupy „Sandomierz”.

W ostatnim rozdziale omówiono wysiłek zbrojny baterii 2. pal Leg. i rezerwowego 55. pal od 14 do 29 września 1939 r. Ponadto scharakteryzowano najważniejsze działania Wojska Polskiego po 13 września, w celu umiejscowienia ich walk na tle pozostałych zmagających wojennych, prowadzonych w kraju. W tym okresie artylerzyści 2. pal Leg. uczestniczyli m.in. w obronie ostatnich bastionów polskiego oporu, czyli Modlina i Warszawy. Natomiast baterie 55. pal walczyły m.in. w rejonie nad Wisłą i Sanem oraz na Lubelszczyźnie, w składzie: Grupy „Sandomierz”, a pod koniec kampanii 1939 r. także w ramach: III Brygady Piechoty, XIX Brygady Piechoty, Grupy „Stalowa Wola” czy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”. Poruszono także kwestie dotyczące losów żołnierzy 2. pal Leg. po kampanii wrześniowej. Zostały one jednak omówione, na przykładzie wybranych osób, jedynie skrótowo. Kolejne ich życia w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu mogą z powodzeniem stanowić podstawę odrębnego opracowania.

W pracy zamieszczono również fotografie, schematy, tabelę, szkice oraz wykaz skrótów. Natomiast w aneksach zawarto:

- wykaz poległych i zmarłych z ran żołnierzy 2. pap Leg. w walkach o granice w latach 1918–1920;
- dane techniczno-taktyczne dział pułku;
- wykaz dowódców oddziału;
- obsadę oficerską:
 - 2. pal Leg. według stanu na dzień 23 marca 1939 r.;
 - 2. pal Leg. na początku kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - Artylerii Dywizyjnej 2. DP Leg. na początku września 1939 r.;
 - oddziałów 2. DP Leg. w kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - wielkich jednostek Armii „Łódź” we wrześniu 1939 r.;
 - niemieckich dowództw wielkich jednostek oblegających Warszawę i Modlin oraz biorących udział w innych działaniach na szlaku bojowym 2. pal Leg. we wrześniu 1939 r.;
 - II i III/55. pal rez. w kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - niemieckich dowództw wielkich jednostek działających na szlaku bojowym baterii 55. pal rez. w kampanii 1939 r.

Należy stwierdzić, że problemy poruszone w pracy wymagają dalszych badań. Nadal istnieje bowiem wiele niedopowiedzeń oraz niejasności w związku z tą tematyką. W celu ich wyjaśnienia potrzebne są kolejne systematyczne studia nad tym zagadnieniem, w tym analiza i interpretacja obecnie niedostępnych lub nieopracowanych do tej pory źródeł. Autorka wyraża jednak nadzieję, że niniejsza praca przyczyni się w dużym stopniu do poszerzenia wiedzy oraz usystematyzowania wiadomości na temat uczestnictwa 2. pal Leg. oraz jego II rzutu – 55. pal rez., w kampanii wrześniowej 1939 r.

W tym miejscu pragnę wyrazić serdeczne podziękowanie prof. dr. hab. płk. Józefowi Smolińskiemu za okazaną mi życzliwość oraz cenne merytoryczne uwagi i sugestie, które miały znaczący wpływ na końcową formę niniejszej pracy, a także za udostępnienie mi materiałów z Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego w Londynie. Wyrazy wdzięczności za zainteresowanie i wsparcie wysiłków wydawniczych kieruję do prezesa Krajowego Związku Byłych Żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, płk. Włodzimierza Cieszkowskiego. Dziękuję również dr. Jakubowi Żakowi za pomoc w uzyskaniu relacji i sprawozdań z IPMS w Londynie oraz dr. mjr. Tadeuszowi Banaszkowi i dr. ppłk. Stanisławowi Maksimcowi za udostępnienie mi dokumentów z Centralnego Archiwum Wojskowego, Wojskowego Biura Badań

Historycznych w Warszawie i Archiwum Państwowego w Kielcach. Ponadto wyrażam podziękowanie pani Danucie Żbikowskiej za przekazanie mi materiałów o 2. pal Leg. Szczególnie dziękuję mojej rodzinie za okazaną mi cierpliwość, wyrozumiałość i duchowe wsparcie.

ROZDZIAŁ 1

GENEZA I ROZWÓJ 2. PUŁKU ARTYLERII POŁOWEJ (OD 1931 ROKU: LEKKIEJ) LEGIONÓW W LATACH 1918–1939

1.1. Powstanie i udział żołnierzy 2. pap Leg. w walkach w latach 1918–1920

Początki 2. pułku artylerii polowej Legionów sięgają pierwszych miesięcy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Od listopada 1918 r. rozpoczął się bowiem „żywiłowy proces formowania regularnych oddziałów wojskowych o rodowodzie legionowym”. Według treści rozkazu wydanego w dniu 4 stycznia 1919 r. przez Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, w ten sposób chciano „wynagrodzić zasługi Legionów Polskich (...) nawiązać przerwana nić dziejową wojskowości polskiej i utrwalić tradycje ich bojów i ofiarnej pracy w warunkach najcięższych”¹. W tych okolicznościach został sformowany również 2. pap Leg.

W okresie międzywojennym nawiązywał on do chlubnej i bogatej tradycji bojowej artylerii II Brygady Legionów Polskich, a dokładniej I dywizjonu 1. pap Leg. Uważał się słusznie za spadkobiercę jego doniosłych czynów wojennych. Wielu żołnierzy z jego późniejszej kadry oficerskiej i podoficerskiej walczyło bowiem w szeregach 1. pap Leg. w ciężkich i żarliwych bojach w czasie I wojny światowej, wspierając piechotę w latach 1914–1917, m.in. w bitwach pod: Pasieczną, Mołotkowem, Kirlibabą, nad Styrem, Kostiuchnówką czy Polską Górą. Pułk odwoływał się również do osiągnięć artylerii z okresu powstania listopadowego i kolejnych powstań narodowych, a zwłaszcza do dokonań wybitnego teoretyka wojskowości, tzn. gen. – mjr. Józefa Bema, który w 1831 r.

¹ S. Wyrzycki, *2 Pułk Piechoty Legionów*, Pruszków 1992, s. 15.

dowodził polską artylerią konną podczas bitew z wojskami rosyjskimi pod Iganiami i Ostrołęką².

Historia powstania pułku wiąże się z funkcjonującymi już od końca 1918 r.: 7.³ i 10.⁴ pap. W jego początkowy skład weszli bowiem

² B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej 2-go pułku artylerii polowej Legionów*, Warszawa 1929, s. 24; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999, s. 4; W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999, s. 10; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego 2 pułku artylerii polowej Legionów*, „Echo Dnia” 1988, nr 177, s. 4; S. Machul, *Wspomnienia z okresu partyzantki i służby wojskowej w koszarach na kieleckim Stadionie*, Kielce 1998, s. 56; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Pruszków 1997, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, oprac. K. L. Galster, Londyn 1975, s. 11, 21.

³ 7. pap został utworzony w Warszawie w XI 1918 r. przez kpt. Jana Macieja Bolda. Jego kształtowanie rozpoczęło się w dniu 11 XI, kiedy miało miejsce rozbrajanie Niemców. Wtedy studenci warszawskich uczelni i ochotnicy wraz z kpt. Boldem zdobyli konie oraz sprzęt artyleryjski, znajdujące się w warszawskiej Cytadeli. Zostały sformowane wówczas dwa dwubaterijne dywizjony. Baterie kierowały się na pole walki dopiero po osiągnięciu gotowości bojowej. W związku z licznym napływem w ich szeregi nowych ochotników (głównie inteligentów), na front galicyjski, w okolice Lwowa, już w dniu 28 XII jako pierwsza wyjechała pociągiem 4. bateria, dowodzona przez por. Tchórzewskiego. W ramach grupy „Bug” gen. mjr. Jana Romera wspólnie z piechotą walczyła ona z jednostkami ukraińskimi w ciężkich starciach pod Rawą Ruską, w wyniku których jej straty wyniosły: 2 zabitych i 8 rannych. Zajęcie miasta oraz odparcie natarcia Ukraińców w dużej mierze były możliwe dzięki prowadzonemu przez nią celnemu ostrzałowi. W specjalnym rozkazie gen. mjr. Romer pochwalił ją za te dokonania. W tych walkach najbardziej wyróżnił się jej I pluton, dowodzony przez por. Witolda Sztarkę. Zaś złożony z dwóch baterii I dywizjon 7. pap, na czele z kpt. Maciejewskim udał się w dniu 31 III 1919 r. na front litewsko-białoruski. W grupie gen. mjr. Adama Mokrzeckiego, od 12 IV do połowy maja, brał on udział w ofensywie na Baranowicze, uzyskując za swe ówczesne czyny duże uznanie. Ponadto 3. bateria, pod dowództwem por. Sztarkę w dniu 27 IV skierowała się z Warszawy na front poleski. Wyróżniła się ona zwłaszcza w trakcie starć w okolicach Pińska; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 3–5; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 3; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 10–11; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 roku*, „Ikar” 2000, nr 6, s. 8; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20.

⁴ Natomiast 10. pap. powołał płk Czesław Piotr Bzowski w Zegrzu koło Warszawy, pod koniec XII 1918 r. Jednak w przeciwieństwie do 7. pap, brak należycie przygotowanych „ochotników, dział, broni ręcznej oraz wyposażenia utrudniał jego formowanie”. Wobec tych trudności dopiero 4 V 1919 r. osiągnął gotowość bojową dwubaterijny I dywizjon pułku, na czele którego stanął ppłk Podonowski. Został wówczas skierowany na front litewsko-białoruski. Nie uczestniczył jednak w zmaganiach zbrojnych, „stanowiąc odwód artyleryjski”. W dniu 26 V nad granicę zachodnią wyjechał zaś z Zegrza II dywizjon (4. i 5. bateria), dowodzony przez mjr. Adamowicza. Powierzono mu zadanie strzeżenia granicy, na wypadek rozpoczęcia działań wojennych przez Niemców. Wykonywał je do IX 1919 r., a następnie powrócił do kadry w celu przezbrownienia; B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 4–5; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 3; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 11; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 roku*, „Ikar” 2000, nr 6, s. 8; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20.

oficerowie, podoficerowie oraz żołnierze z tych dwóch oddziałów⁵.

Oba pułki zostały zreorganizowane w czerwcu 1919 r. W myśl postanowienia Ministerstwa Spraw Wojskowych, z dniem 1 czerwca 1919 r. doszło do ich połączenia. Sformowano wówczas 1. pap Leg., liczący trzy dywizjony. Zostały one utworzone w następujący sposób: I dywizjon – z 1. i 2. baterii 10. pap oraz z 3. baterii 7. pap; II dywizjon – z 3. i 4. baterii 10. pap oraz z 4. baterii 7. pap; III dywizjon – z 1. i 2. baterii 7. pap oraz z 9. baterii, która miała zostać dopiero później sformowana. Bateria zapasowa miała powstać z istniejącego oddziału kadrowego 7. pap oraz z połowy 1. baterii. Ostatecznie każdy dywizjon pułku miał posiadać trzy baterie⁶. 1. pap Leg. wszedł wtedy w skład 1. Brygady Artylerii Polowej Legionów. Natomiast na mocy kolejnego rozkazu ministerstwa został on w dniu 12 czerwca 1919 r. przemianowany na 2. pap Leg., dlatego w tym dniu obchodzone było w okresie międzywojennym święto pułkowe⁷. Wtedy także 1. Brygada Artylerii Polowej Legionów zmieniła nazwę na 2. Brygadę Artylerii Polowej Legionów⁸.

W okresie walk o granice w latach 1918–1921 dowódcami 2. pap Leg. byli płk Czesław Piotr Bzowski (od 12 czerwca 1919 r.) i mjr/ppłk Jan Maciej Bold (od sierpnia 1920 r.). Natomiast po sformowaniu pułku pierwszymi dowódcami dywizjonów zostali: I – ppłk Karol Podonowski, II – mjr Zenon Adamowicz, a III – kpt. Jan Maciej Bold. Na czele poszczególnych baterii stanęli wówczas: 1. – por. Stanisław Nowicki, 2. – kpt. Józef Kapciuk, 3. – por. Witold Sztark, 4. – por. Edmund Cetnerowski, 5. – por. Czesław Burchard, 6. – por. Marian Tarnowski, 7. – por. Stanisław Guttman-Kłosowski, 8. – por. Jerzy Zawisza, 9. – por. Jan Sroczyński, a dowódcą baterii zapasowej – kpt. Mieczysław Maciejewski. W toku działań wojennych obsada pułku częściowo zmieniała się, co stanowiło rezultat przeniesienia oficerów na inne stanowiska⁹.

⁵ A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4.

⁶ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 5–6.

⁷ Tamże, s. 3, 5–6; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 3–4; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 10; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20.

⁸ Brygada istniała od 21 II 1919 r. W latach 1919–1920 najpierw 1., a potem 2. Brygadą Artylerii Polowej Legionów dowodzili: płk Kazimierz Dziekanowski (od 21 II 1919 r.), płk Ludwik Brzozowski (od 1 I 1920 r.) oraz płk Kazimierz Pławski (od III do X 1920 r.); J. Margules, *Drugie dywizje w bojach o Polskę, 1776–2000*, Warszawa 2003, s. 82.

⁹ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 6; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 13; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 13–14.

W dniu powstania, 2. pap Leg. wszedł w skład 2. Dywizji Piechoty Legionów¹⁰. Tworzyły ją również: 2. pp Leg., 3. pp Leg. i 4. pp Leg.¹¹. Uczestniczyła ona aktywnie w walkach w czasie wojny z Rosją Radziecką, m.in. w: „operacji litewsko-białoruskiej (kwiecień 1919), w rejonie Hrubieszowa (sierpień 1920), w operacji niemeńskiej (wrzesień–październik 1920)”¹².

Dzieje i dokonania wojenne 2. pap Leg. z okresu wojny polsko-rosyjskiej są bardzo interesujące. W ramach swojej dywizji, pod koniec czerwca 1919 r. wyruszył on ponownie na front litewsko-białoruski. Pod koniec 1919 r. posiadał osiem baterii. Do lata 1920 r. uczestniczył tam w licznych walkach, m.in.: pod Mińskiem, o Mołodeczno, Radoszkowice, Borysów, a także nad Berezyną i w Puszczy Nalibockiej, następnie nad Niemnem¹³.

W zdobyciu Mołodeczna w dniu 3 lipca 1919 r. brały udział: 1. bateria, na czele z por. Stanisławem Nowickim, wspierająca 4. pp Leg. oraz 2. bateria, dowodzona przez ppor. Wacława Zielonko-Zielonkę, wspomagająca 2. pp Leg. Później kontynuowały one pościg za Rosjanami w kierunku na Radoszkowice i Krasne. Ponadto w dniu 18 lipca 2. bateria skutecznie wspierała przeciwdziałanie 1. i 3. kompanii 4. pp Leg., dzięki czemu zdołały one odzyskać utracone wcześniej pozycje na linii Wołodźki – Powiażyn. Ostatecznie operacja obu baterii 2. pap Leg. zakończyła się 9 sierpnia zajęciem Mińska Litewskiego. W starciach o miasto I dywizjon umożliwił uderzenie piechoty na wioski:

¹⁰ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 6; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 11; S. Wyrzycki, *2 Pułk Piechoty...*, s. 15; Dywizja była formowana w Legionowie, Jabłonnie i Zegrzu od II 1919 r., na czele z gen. bryg. Bolesławem Roją. Do 23 V 1919 r. funkcjonowała jako 1. DP Leg. Po przemianowaniu na 2. DP Leg., jej dowódcami w latach 1919–1921 byli kolejno: od 23 V 1919 r. – gen. bryg. Bolesław Roja, od 19 VIII 1919 r. – płk/gen. bryg. Henryk Minkiewicz, a od 1 VIII 1920 r. – płk Michał Żymierski; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 82; T. Banaszek, *Działalność 2. Dywizji Piechoty Legionów w województwie kieleckim w latach 1922–1939*, [w:] „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”, 2009, T. 9, s. 61.

¹¹ W okresie walk o granice w latach 1918–1921 dowódcami poszczególnych pułków piechoty tworzących 2. DP Leg. byli: 2. pp Leg. – mjr Jerzy Trojanowski (od 1 II 1919 r.), mjr/płk Stanisław Zosik-Tessaro (od 19 VII 1919 r.) oraz mjr Emil Czapliński (od 23 VII 1920 r.); 3. pp Leg. – mjr Józef Szczepan (od 1 III 1919 r.), mjr Kazimierz Brożek (od 18 VII 1920 r.) oraz ppłk Michał Zabdyr (od 20 IX 1920 r.); 4. pp Leg. – mjr Edward Szerauc (od 2 XI 1918 r.), ppłk Juliusz Zulauf (od 19 I 1919 r.), kpt. Florian Smykał (od 26 VII 1919 r.), mjr/ppłk Mieczysław Smorawiński (od 18 X 1919 r.) oraz ponownie mjr Florian Smykał (od 8 VIII 1920 r.); S. Wyrzycki, *2 Pułk Piechoty...*, s. 17; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk Piechoty Legionów*, Kielce 2007, s. 47, 49; *Czwarty Pułk Piechoty 1806–1966*, oprac. A. Idzik, Londyn 1966, s. 210; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 82.

¹² T. Banaszek, *Działalność 2. Dywizji...*, s. 61.

¹³ P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 11; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 7, 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 82.

Papiernia i Cna, gdzie siły nieprzyjaciela stawiały bardzo duży opór. Celny ogień jego baterii zniszczył „gniazda ciężkich karabinów maszynowych przeciwnika”. Następnie I dywizjon uczestniczył w kolejnych walkach w kierunku na Borysów. W związku z całkowitym zużyciem dział w dniu 30 września skierował się „do baterii zapasowej na przebrojenie”¹⁴.

W ramach grupy operacyjnej płk. Aleksandra Boruszcza, a potem gen. mjr. Józefa Lasockiego, w działaniach zbrojnych od kwietnia uczestniczył również III dywizjon (7. i 8. bateria), na czele z kpt. Boldem. „Po walkach w rejonie Baranowicz i Puszczy Nalibockiej zluźował” on w Mińsku, w dniu 20 sierpnia I dywizjon. Potem udał się w pogoń za Rosjanami, przybывая nad rzekę Berezynę, gdzie pozostał aż do wiosny 1920 r. Nie brał jednak wówczas udziału w walkach, ponieważ w okresie zimowym nie były na tamtejszym froncie prowadzone działania zbrojne¹⁵.

W maju 1920 r., już skoncentrowany 2 pap Leg., brał udział (oprócz 3. i 9. baterii) na froncie pñ.-zach. w przełamaniu natarcia Rosjan nad Berezyną. Wówczas posiadał on już armaty kaliber 75 mm. W boju szczególnie odznaczyła się jego 2. bateria, pod dowództwem ppor. Zielonko-Zielonki. W nocy, w dniu 20 maja efektywnie spowołniła przeprowadzony wtedy atak wroga pod Wołłowem, skierowany na stanowiska 5. kompanii 24. pp oraz wspierała jej kontrnatarcie. Wystrzeliła wówczas 367 pocisków¹⁶.

Ogromnym męstwem wyróżnił się w tych starciach ppor. Zielonko-Zielonka. Dał się on wtedy poznać jako znakomity dowódca baterii. W dniu 22 maja, mimo że piechota wycofała się pod naporem sił wroga, „przeszła poza punkt obserwacyjny baterii”, który był usytuowany na drzewie, to ppor. Zielonko-Zielonka, „pozostał na nim nadal”. Prowadził dalej zmasowany ostrzał baterii oraz piechoty rosyjskiej, w wyniku którego doznały one wielkich strat. W związku z tym, jak twierdzili później jeńcy rosyjscy, została w ich oddziałach wyznaczona duża nagroda, „za wzięcie do niewoli” 2. baterii albo jej dowódcy. Postawa ppor. Zielonko-Zielonki, pełna zdecydowania i konsekwencji w działaniu, umożliwiła ponadto oddziałom 2. DP Leg. bezpieczne zajęcie stanowisk obronnych. Ówczesny dowódca 4. pp Leg., ppłk Mieczysław Smorawiński (od

¹⁴ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 7–8; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 roku*, „Ikar” 2000, nr 6, s. 9; Tenże, *Z tradycji bojowej...*, s. 11; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 7, 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 82; *Czwarty Pułk Piechoty...*, s. 330.

¹⁵ P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4; B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 7–8; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 roku*, „Ikar” 2000, nr 6, s. 9.

¹⁶ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 9; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 roku*, „Ikar” 2000, nr 6, s. 9; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4.

1922 r. – płk, a od 1928 r. gen. bryg.) wielokrotnie powtarzał później, że jego podwładnym udało się utrzymać front na zajmowanym odcinku, dzięki waleczności 2. baterii, za co był jej ogromnie wdzięczny¹⁷. Następnie skutecznie wspomagała ona również 64. pp oraz piechotę z 2. DP Leg., m.in. w rejonie Zimosza – Skuplina, Horeły – Ług oraz Smolar (23 maja) oraz pod Kajetanowem, gdzie w dniu 25 maja wystrzeliła ona aż 1200 pocisków¹⁸.

Tymczasem III dywizjon 2. pap Leg., w składzie: 8. i 9. baterii, pod dowództwem kpt. Bolda, w maju 1920 r. walczył również nad Berezyną. W tych zmaganiach zbrojnych wyróżniła się zwłaszcza 8. bateria, na czele z por. Jerzym Zawiszą. W dniu 20 maja wspierała ona kontruderzenie piechoty m.in. z 16. pp na wieś Murowa, która była zajęta przez nieprzyjaciela. Dwa dni później prowadzony przez nią silny ogień przyczynił się do załamania ataku sił wroga i ich wycofania się. Natomiast nazajutrz 7. i 8. bateria oraz pluton 4. baterii wspomogły natarcie grupy mjr. Stanisława Tessaro, który był jednocześnie dowódcą 2. pp Leg. Jego grupa usiłowała wyrzucić nieprzyjaciela na lewy brzeg Berezyny, co udało się zrealizować jedynie częściowo. Następnie 7. bateria, dowodzona przez por. Stanisława Guttmana-Kłosowskiego, skutecznie udaremniła starania przeprawienia się wroga przez Berezynę. Baterie III dywizjonu wspierały również grupę mjr. Tessaro w dniu 25 maja, w rejonie wsi Murowa, gdzie oddziały wroga stawiały zaciekle opór. Wówczas odważnie, z pierwszej linii podporucznicy: Kubicki, Ratajski i Centnarowski kierowali ogniem baterii. Straciły one tego dnia ok. 900 pocisków¹⁹.

W dniach 27 i 28 maja, zwłaszcza dzięki pomocy 1., 2., 4., 5., 6., 7. i 8. baterii 2. pap Leg., siłom polskim udało się w końcu przełamać ofensywę rosyjską oraz wykonać udane kontrnatarcie, w wyniku którego została przywrócona linia frontu. W tych starciach najbardziej odznaczyli się z 2. pap Leg.: dowódcy 1. i 2. baterii – por. Nowicki oraz por. Zielonko-Zielonka, a także telefoniści. W tym samym okresie II dywizjon pułku pod wsią Murowa i Czerniewicze wspierał 10. pp, na płu. skrzydle macierzystej dywizji. Jego skuteczny ostrzał zmusił wroga do wycofania się za Berezynę. W dniu 30 maja oddziały polskie wyparły całkowicie jednostki nieprzyjaciela z prawego brzegu rzeki. W dniach od 3 do 5 czerwca wyróżniła się m.in. podgrupa kpt. Jana Bokszczanina, w składzie: 4., 6. baterii i plutonu 5. baterii 2. pap Leg. oraz 3. baterii i jednego dział 6. pac. Dzięki determinacji baterii 2. pap Leg. uderzenia wroga zostały zatrzymane, a linię Berezyny zdołano utrzymać. Od 6 czerwca zapanował na

¹⁷ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 10; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12–13.

¹⁸ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 10–11; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk Piechoty...*, s. 49.

¹⁹ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 12–13.

tym obszarze kilkutygodniowy spokój. W tym czasie Rosjanie nie próbowali bowiem ponownie przedostać się na prawy brzeg Berezyny. Jednak baterie oraz plutony pułku wspomagały nadal wypady własnej piechoty, utrzymując linię Berezyny. Ponadto kierowały zmasowany ogień w stronę Rosjan, którzy dokonywali w tym czasie licznych lokalnych ataków²⁰.

Olbrzymi wysiłek artylerzystów oraz bohaterskie działania, prowadzone w tym celu razem z innymi oddziałami 2. DP Leg., zostały docenione przez jej dowódcę – gen. ppor. (gen. bryg.) Henryka Minkiewicza. W wydanym rozkazie stwierdził on bowiem: „W dniach tych krwią Waszą przelaną, ofiarą poległych towarzyszy broni złożyliście dowody niezłomnego męstwa żołnierza polskiego. – Historia złotymi zgłoskami zapisze bohaterskie czyny batalionów i baterii 2 dywizji. – W imieniu służby Ojczyźnie składam Wam żołnierze i oficerowie najwyższe uznanie i podziękowanie. – Poległym na polu chwały w obronie Ojczyzny bohaterom – cześć”²¹.

Sukces oddziałów polskich nad Berezyną był jednak krótkotrwały, ponieważ już 4 lipca rozpoczęła się na froncie północnym silna ofensywa jednostek Armii Czerwonej, w wyniku której trzy dni później oddziały polskie, w tym 2. DP Leg., zostały zmuszone do odwrotu nad rzeki. Podczas zmagania odwrotowych w lipcu 1920 r. baterie 2. pap Leg. kierowały się „od Mińska przez Wilno, Białystok na Warszawę”. Wzięły one udział wówczas w wielu zaciekłych starciach, m.in. pod: Antopolem, Mińskiem Litewskim, Królowymi Mostami i Piątkowem. W starciach pod Antopolem w dniu 9 lipca wziął aktywny udział I dywizjon. Natomiast w bitwie pod Królowymi Mostami (nad rzeką Supraśl) i pod Piątkowem (w ostatnim tygodniu lipca), wyróżnił się zwłaszcza por. Nowicki. Prowadząc celny i skuteczny ogień, zadał on znaczne straty wrogowi, który został zmuszony do zaprzestania uderzenia i wycofania się. Wówczas pozytywnie odznaczyła się również 8. bateria, na czele z por. Zawiszą. W walkach uczestniczyły także 1., 2. i 3. bateria. Po przybyciu w dniu 5 sierpnia do Sokółki, baterie: 1., 2., 4. i 5. z I i II dywizjonu, na mocy decyzji wyższych władz, zostały przydzielone do 17. DP, dowodzonej przez gen. ppor. Aleksandra Osińskiego. Razem z nią do połowy września brały udział w zaciekłych bataliach pod: Sokółką, Grodnem, Pułtuskim, w rejonie folwarków Domosław i Łoniki oraz w obronie przepraw na Narwi. W tym czasie została zorganizowana także grupa artylerii kpt. Bokszczanina, w skład której weszły baterie: I dywizjonu (1. i 2.) i II dywizjonu (5. i 6.). Współdziałała ona z 17. DP²².

²⁰ Tamże, s. 12, 14–15; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4.

²¹ *Czwarty Pułk Piechoty...*, s. 340.

²² A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 15–18; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 4–5; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 11; Tenże, *Pułki*

Niezwykłe krwawe starcia miały miejsce w dniach 11 i 12 sierpnia 1920 r. pod Pułtuskim w obronie Narwi oraz w okolicach folwarków Domosław i Łoniki, w których odznaczyła się 4. bateria 2. pap Leg. Było to w szczególności zasługą ppor. Zdzisława Straszewicza. Efektywnie kierował on prowadzonym na folwarki ostrzałem. Ponadto, nie zważając na grożące mu niebezpieczeństwo utraty życia, pod wsią Domosław, w dniu 12 września „wysunął się naprzód i kierując ogniem baterii, zniszczył dwa nieprzyjacielskie karabiny maszynowe”, wykazując się olbrzymim bohaterstwem. Jego zachowanie, cechujące się wyjątkową odwagą i determinacją, stanowiło przykład zachęcający żołnierzy do wytrwania na polu walki do samego końca. W ten sposób zatrzymał on zbyt wczesny odwrót piechoty, który miał rozpocząć się dopiero wieczorem. Jednak kiedy powtórnie wyszedł naprzód, kierując ogniem swojej baterii, chcąc umożliwić w ten sposób bezpieczne wycofanie się i odebranie się od sił wroga bez strat, został ciężko raniony przez odłamek granatu. Spod nawały ogniowej wynieśli go wtedy telefoniści. Zmarł on w szpitalu. W tym boju zostały zniszczone 3 ckm nieprzyjaciela, który został zmuszony do zaprzestania uderzenia²³.

Cztery dni później rozpoczęła kontruderzenie 17. DP, wspomagana przez baterie 2. pap Leg.: 1., 2., 4. i 5. Skuteczny ostrzał artylerii pozwolił przełamać silny opór Rosjan w pobliżu wsi Krogule, oswobodzić Nasielsk i Pułtusk, a także zająć przeprawy na Narwi pod Kaczcami, zadając przy tym nieprzyjacielowi znaczne straty. W dniu 22 sierpnia I i II dywizjon dotarły do Przasnysza, biorąc udział w pościgu, a potem pozostając tam w odwodzie²⁴.

Natomiast 3. bateria, która w lipcu przyłączyła się do pułku w Białymstoku oraz 6. bateria razem z III dywizjonem zostały w dniu 7 sierpnia oddelegowane do marszu przez Warszawę do Kozienic. Następnie pod koniec sierpnia 1920 r., dowodzone przez ppłk. Bolda, wspomagały działania zbrojne 2. DP Leg. w trakcie licznych walk z jednostkami kawalerii 1. Armii Konnej, dowodzonej przez komandarma Siemiona Budionnego, które miały miejsce m.in. pod: Hrubieszowem i Grabowcem²⁵. W dniu 7 września baterie: 3. i 6.

kieleckie w wojnie 1920 r., „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 16; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20.

²³ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 18; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 13; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 16; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5.

²⁴ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 19–20; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20.

²⁵ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 17, 20–21; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 16–17; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 88–89.

oraz III dywizjon przybyły do Zamościa, a kilka dni później również dotarły z frontu północnego: I i II dywizjon. W połowie września cały pułk został odesłany transportem kolejowym do Białegostoku. Nie brał jednak udziału w kolejnych starciach zbrojnych w ostatniej fazie wojny polsko-rosyjskiej, ponieważ razem z 2. DP Leg. wchodził wówczas w skład odwodu Naczelnego Wodza²⁶. W tym okresie, podążając za grupą pościgową 2. Armii, odbywał „uciążliwe marsze przez zniszczone i ogołocone z żywności i paszy połacie województw wileńskiego i nowogródzkiego”²⁷.

W dniu 13 października 2. pap Leg. zakończył ostatecznie swoje zmagania wojenne. Pięć dni później nastąpiło zawieszenie broni na froncie. Wówczas dowódcami dywizjonów pułku byli: I – mjr Feliks Kamiński, II – kpt. Jan Bokszczanin, III – mjr Zenon Adamowicz, natomiast baterii: 1. – por. Stanisław Nowicki, 2. – ppor. Wacław Zielonko-Zielonka, 3. – por. Witold Sztark, 4. – kpt. Edmund Cetnerowski, 5. – kpt. Czesław Burchard, 6. – kpt. Aleksander Kędzior, 7. – kpt. Aleksander Rusecki, 8. – kpt. Jerzy Zawisza, 9. – por. Marian Siewiński, a baterii zapasowej – kpt. Ignacy Biliński²⁸.

W wyniku stoczonych walk w latach 1918–1920, straty 2. pap Leg. wyniosły w sumie 73 poległych żołnierzy²⁹, wśród których znajdowali się: 1 oficer, 10 podoficerów oraz 62 kanonierów i bombardierów. Ponadto ok. 130 artylerzystów odniosło rany³⁰. W dowód uznania bohaterskich dokonań wojennych oraz za wykazanie się męstwem na polu chwały, Krzyżem Orderu Virtuti Militari V klasy z 2. pap Leg. zostało odznaczonych 21 żołnierzy³¹. W tym gronie znaleźli się następujący oficerowie: płk Jan Maciej Bold, mjr Jan Bokszczanin, mjr Feliks Kamiński, kpt. Aleksander Kędzior, kpt. Witold Sztark, kpt. Jerzy Zawisza, por. Edward Stencel, por. Wacław Zielonko-Zielonka, ppor. Ludwik Jachimczyk, ppor. Stanisław Ratajski, a także ś.p. ppor. Zdzisław Straszewicz oraz podoficerowie i szeregowi: ogn. Wincenty Brożych (awansowany do stop-

²⁶ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 21–22; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 11–12; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17.

²⁷ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 22; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17.

²⁸ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 6–7, 22; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12, 14; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17; S. Machul, *Wspomnienia z okresu...*, s. 56.

²⁹ Wykaz poległych i zmarłych z ran żołnierzy 2. pap Leg. w walkach o granice w latach 1918–1920 znajduje się w Aneksie 1.

³⁰ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 25; W. Matwin, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17; S. Machul, *Wspomnienia z okresu...*, s. 56.

³¹ Tamże, s. 12; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20–21.

nia podporucznika), ogn. Kazimierz Kielczykowski, ogn. Kazimierz Kocot, plut. Klemens Tomczyk, kpr. Stanisław Małolepszy, kpr. Józef Pajewski, kpr. Stefan Tomaszewski, bomb. Władysław Miszkiewicz, kan. Lucjan Drożdżyński i kan. Józef Lotholc³². Natomiast Krzyżem Walecznych zostało odznaczonych 70 żołnierzy³³.

Następnie oddziały 2. DP Leg. pełniły służbę na granicy wschodniej, pozostając na linii demarkacyjnej. W dniu 28 września 1920 r., wedle rozkazu dowództwa 2. Brygady Artylerii Legionów, 2. pap Leg. przybył do nowych rejonów dyslokacji. Mianowicie I dywizjon zatrzymał się w Nowym Dworze Mazowieckim, II dywizjon – w rejonie Świkliszcze – Pałatkowo – Kamionka, a III dywizjon (7. i 8. bateria) – w okolicach m. Gaduny. Natomiast dowództwo ulokowało się w folwarku Krysztoforowo. Później, po podpisaniu traktatu pokojowego z Rosją Radziecką w Rydze, w dniu 18 marca 1921 r., wobec niejasnej sytuacji z Litwą, jako formę nacisku na to państwo, 2. pap Leg. został skierowany wczesną wiosną tego samego roku do Suwałk. Wraz z innymi oddziałami 2. DP Leg. stacjonował na Podlasiu do sierpnia 1922 r.³⁴

Po demobilizacji dywizja została rozlokowana na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu (DOK) X Przemyśl. Na siedzibę jej dowództwa wyznaczono Kielce³⁵. Oprócz 3. pp Leg., pozostałe jej pułki stały się w garnizonach pokojowych, położonych na obszarze ówczesnego województwa kieleckiego. Z 2. pap Leg. od czerwca 1919 r. przebywał w tym rejonie, a dokładnie w Kielcach, jedynie III dywizjon zapasowy³⁶. Został on zakwaterowany w byłych austriackich drewnianych koszarach w Dyminach³⁷. Natomiast cały pułk oraz 4. pp Leg. przybyły do Kielc w sierpniu 1922 r.³⁸

³² B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej...*, s. 26; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12.

³³ A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 5; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 23; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 20–21.

³⁴ P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii...*, s. 6; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 12; Tenże, *Pułki kieleckie w wojnie 1920 r.*, „Ikar” 2000, nr 7–8, s. 17; T. Banaszek, *Działalność 2. Dywizji...*, s. 61; J. Margules, *Drugie dywizje...*, s. 89.

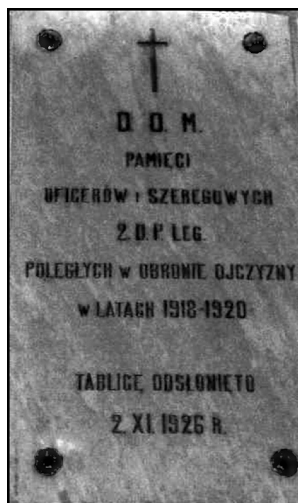
³⁵ Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc do roku 1945*, Kielce 2000, s. 330.

³⁶ Jego dowódcą był mjr A. Skorski. Ten dywizjon miał za zadanie szkolenie rekrutów i rezerwistów dla 2. pap Leg.; S. Machul, *Wspomnienia z okresu...*, s. 56.

³⁷ Tamże, s. 55; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 330.

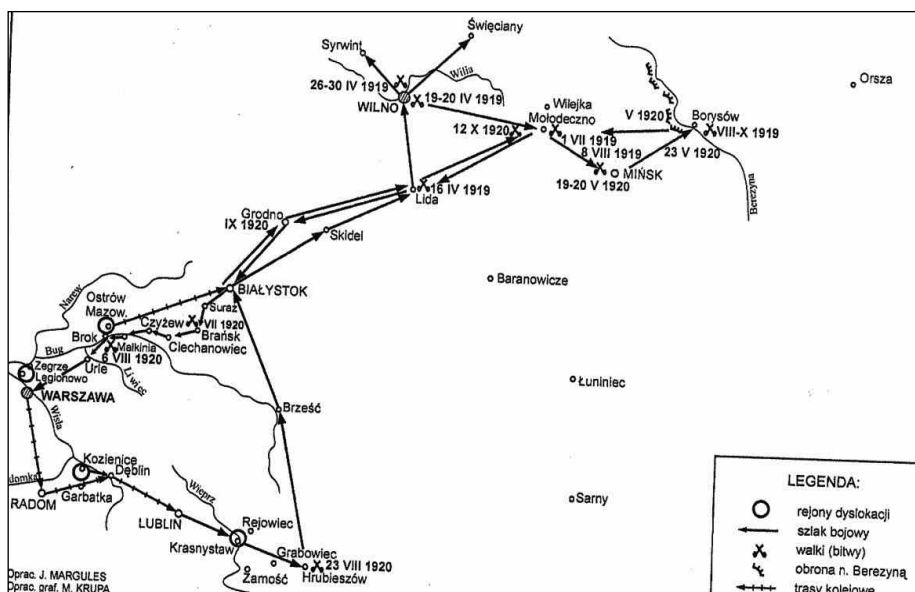
³⁸ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Dziennik Rozkazów Dowództwa Okręgu Korpusu nr X, rozkaz nr 55 z 2 IX 1922 r.; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 331; Pozostałe pułki 2. DP zostały zaś wówczas skierowane do: Pińczowa (2. pp Leg. oprócz I batalionu), Staszowa (I/2. pp Leg.) oraz Jarosławia i Niska (3. pp Leg.); T. Banaszek, *Działalność 2. Dywizji...*, s. 61, 64; Tenże, *Rola garnizonu w życiu społeczeństwa Kielc w latach 1918–1939*, Kielce 2009, mps pracy doktorskiej, UJK Kielce, s. 98; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk Piechoty...*, s. 54; Natomiast część autorów (S. Machul, *Wspomnienia z okresu...*,

Fotografia nr 1. Tablica ku czci żołnierzy 2. DP Leg. poległych w walkach w latach 1918–1920, znajdująca się w Kościele Garnizonowym w Kielcach

Źródło: zbiory własne.

Szkic nr 1. Szlak bojowy 2. DP Leg. w latach 1919–1920

Źródło: J. Margules, *Drugie dywizje w bojach o Polskę, 1776–2000*, Warszawa 2003, s. 90.

s. 56; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 21; A. Urbański, *Z dziejów kieleckiego...*, s. 4) podaje prawdopodobnie błędnie, że 2. pap Leg. przybył do garnizonu kieleckiego w IV 1921 r.

Reasumując, trzeba podkreślić, że 2. pap Leg. powstał w okresie ciężkiej próby dla odrodzonego państwa polskiego. W walkach o granice stoczonych z oddziałami ukraińskimi i rosyjskimi na froncie wschodnim, artylerzyści pułku należycie wypełnili powierzone im żołnierskie zadania. Odznaczyli się wtedy bardzo męzną postawą, którą cechowały duża odwaga oraz waleczność. Tradycje walk o niepodległość i kształt granic Rzeczypospolitej, a także pamięć o poległych w starciach za suwerenną Ojczyznę były w 2. pap Leg. żywe przez cały okres międzywojenny.

1.2. Struktura organizacyjna pułku

W sierpniu 1921 r. rozpoczął się nowy okres w odrodzonym Wojsku Polskim, polegający na przejściu oddziałów na etat pokojowy. Proces ten regulował rozkaz Ministra Spraw Wojskowych z dnia 22 sierpnia 1921 r., który opierał się na konwencji wojskowej polsko-francuskiej z 21 lutego 1921 r.³⁹. Stopniowo przybywały one do wyznaczonych stałych garnizonów. Wówczas także władze wojskowe przystąpiły do reorganizacji całej armii, w tym artylerii, która przeszła na organizację pokojową w czerwcu 1921 r.⁴⁰.

Proces zmian opierał się głównie na wzorach zaczerpniętych z armii francuskiej. Zostały zlikwidowane brygady, a na ich miejsce powołano artylerię dywizyjną, korpuśną oraz kilka rodzajów artylerii specjalnej, tzn. najcięższą, pieszą, pomiarową i przeciwlotniczą. Natomiast pułk artylerii polowej wszedł w skład dywizji piechoty i stanowił jej podstawową siłę ogniową. Miał on być docelowo złożony z trzech dywizjonów, liczących po trzy czterodziałowe baterie francuskich armat kaliber 75 mm wz. 1897 „Schneider” lub austriackich haubic kaliber 100 mm wz. 1914/19⁴¹. Te działa były także podstawowym uzbrojeniem kieleckiego pułku artylerii. Pod względem taktycznym dywizjony armat i haubic były przewidziane do samodzielnego wsparcia pułku piechoty. Taki stan etatowy obowiązywał także na wojnie⁴². Podstawową jednostką ogniową pułku artylerii była bateria, która mogła wykonywać samodzielne

³⁹ R. Łoś, *Z dziejów i kart chwały artylerii polskiej*, Warszawa 2001, s. 248; A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003, s. 267.

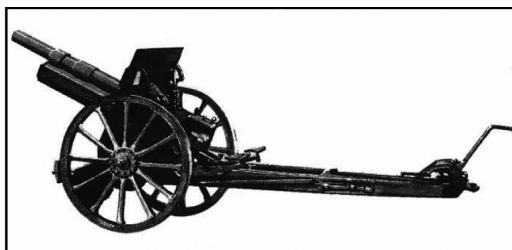
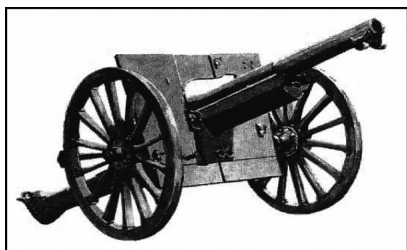
⁴⁰ *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 118; I. Błagowieszczański, *Artyleria w II wojnie światowej. Studium historyczno-wojskowe*, Warszawa 1983, s. 18.

⁴¹ Dane techniczno-taktyczne dział używanych przez 2. (pap) pal Leg. podane są w Aneksie 2.

⁴² CAW, 2 DP Leg., sygn. I.313.2.16; W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 22; R. Łoś, *Z dziejów...*, s. 248–249; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921...*, s. 10–11; *Księga pamiątkowa artylerii...*, s. 121; I. Błagowieszczański, *Artyleria w II wojnie...*, s. 18, 24, 31.

proste zadania bojowe lub samodzielne zadania ogniowe w ramach dywizjonu. Najmniejsze ogniwo w artylerii stanowił działon⁴³.

**Fotografie nr 2 i 3. Francuska armata kaliber 75 mm wz. 1897 „Schneider”
i austriacka haubica kaliber 100 mm wz. 1914/19**

Źródło: W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999, s. 18.

Według struktury organizacyjnej kielecki pułk miał liczyć dziewięć baterii, czyli 36 dział. Jednak w okresie pokojowym, tak jak większość pułków artylerii, nie posiadał on pełnych stanów etatowych. Ze względów oszczędnościowych, nie istniały wówczas 4. bateria w II dywizjonie oraz 9. bateria w III dywizjonie⁴⁴. Z tych powodów w pułkach artylerii lekkiej i ciężkiej występowały niskie stany osobowe, które były najmniejsze w miesiącach jesienno-zimowych (od października do połowy marca). W tym czasie bowiem po zwolnieniu starszego rocznika, w jednostce pozostawał tylko jeden rocznik, dlatego następowało skadrowanie pododdziałów. Jak pisał Roman Łoś, „przy braku jednego rocznika w pułkach jego stany osobowe zmniejszały się często do 400 ludzi”. Niedobór żołnierzy próbowano uzupełnić poprzez powoływanie na ćwiczenia rezerwistów. Jednak takie działania jedynie częściowo rozwiązywały problemy szkoleniowe⁴⁵.

W garnizonie kieleckim, na obszarze X Dowództwa Okręgu Korpus (X DOK) Przemyśl, 2. pułk artylerii polowej Legionów (2. pap Leg.) stacjonował od sierpnia 1922 r. Wchodził on dalej w skład 2. Dywizji Piechoty Legionów (2. DP Leg.)⁴⁶. Należy podkreślić, że wszystkie oddziały artylerii

⁴³ J. Kamiński, *Artylerja. Jej właściwości i współdziałanie z innymi broniąmi*, Warszawa 1931, s. 5; W. Popiel, *Zbiór wiadomości o artylerji dla oficerów piechoty*, Warszawa 1932, s. 6–7; R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991, s. 89; T. Banaszek, *Rola garnizonu...*, s. 100.

⁴⁴ W. Matwin, *Z tradycji bojowej...*, s. 23.

⁴⁵ R. Łoś, *Z dziejów...*, s. 258.

⁴⁶ W okresie pokojowym funkcję dowódcy 2. DP Leg. pełnili kolejno: płk (od 1924 r. gen. bryg.) Aleksander Łuczyński-Narbutt (1921–IV 1930); płk (od 1932 r. gen. bryg.) Juliusz

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

